

Rättvis handel – vad står på spel?

Magnus Reitberger

Fairness in Trade – What is at Stake?

It is widely recognized that justice and fairness applies to international trade in various ways, and that norms of fairness play an important role, as an empirical matter, in the international organization of trade. But what does it mean for trade to be fair? Fairness can apply to trade in many different ways, and different notions of fairness will often conflict with each other. In this article, I seek to explain what is “at stake” in the debate on trade fairness. To what extent does trade generate claims to fairness, separately from other concerns about justice? My conclusion is that the most plausible view combines two analytical levels where trade fairness at the first level is thought of instrumentally as a means to improve overall global justice, and at the second level may generate certain associative duties in addition to the more global obligations, such as duties not to exploit vulnerable workers. The second, associative level must always be balanced and limited by the overarching justice-objectives on the first level.

Det är en vanlig föreställning att internationell handel mellan stater bör vara föremål för rättvisa begränsningar och riktlinjer. Enligt flera forskare (Brown & Stern 2007, 2012, Kapstein 2008a, 2008b) har rättviseidéer haft ett betydande inflytande på utvecklingen av de globala handelsregimerna, GATT och WTO, samtidigt som dessa organisationer ofta anklagas just för att främja en orättvis utveckling. Den internationella handeln anklagas också för att styras av ”riggade regler” som missgynnar fattiga länder och inte erbjuder en ”jämn spelplan”, eller för att den möjliggör exploatering och utnyttjande av fattiga.

Att döma av de senaste internationella konflikterna kring världshandeln och de skyddstullar för bland annat stålindustrin som USA:s regering vill införa på grund av ”orättvis konkurrens” från framför allt Kina så spelar rättviseföreställningar en stor roll, i alla fall retoriskt, för att förstå internationell ekonomisk politik. Som bl.a. Cecilia Albins forskning (2001) har visat spelar rättvisenormer en viktig roll i internationella förhandlingar inom allt från nedrustning till handelsförbindelser. Och som bland andra Ellen Ostrom (1990)

Magnus Reitberger är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
E-post: magnus.reitberger@statsvet.su.se

framhåller är upplevd rättvisa en ofta nödvändig aspekt av robust samarbete över tid. Förutom att vara normativt intressanta är rättviseuppfattningar om internationell handel därför viktiga för att förklara och förstå internationell politisk ekonomi.

Rättvisefrågor som aktualiseras av handel är t.ex. om det är rättvist att handla med länder och företag som erbjuder sina arbetare väldigt låga löner och dåliga arbetsvillkor. Är det rättvist att arbetstillfällena i rika länder slås ut och flyttas till länder där arbetsvillkoren är mycket sämre? Är det orättvist om fördelarna av handel är väldigt ojämnt fördelade mellan länder, trots att handeln är effektiv och förbättrar välfärden globalt sett? Och om handel utsätter samhällen och individer för påfrestningar och skapar vinnare och förlorare, borde inte förlorarna i så fall kompenseras?

Idén om rättvis handel är med andra ord mångfacetterad och innehåller många olika dimensioner som ibland hamnar i konflikt med varandra (Miller 2016). I litteraturen möter man en brokig uppsättning idéer och teorier om vad rättvisan kräver när det gäller handel, alltifrån ytterst anspråkslösa teorier som bara förutsätter att handeln sker inom anständiga ramar och inte aktivt bidrar till att kränka mänskliga rättigheter till väldigt krävande teorier som motiverar omfattande distributiva åtgärder för att korrigera och fördela handelns för- och nackdelar på global nivå. Diskussionen spretar åt många olika håll. Spretigheten beror till stor del på att handel i sig kan betraktas från flera synvinklar: som en aspekt av ett globalt ekonomiskt system, som en mellanstatlig praktik som är föremål för mellan- eller överstatlig reglering, som överenskommelser mellan enskilda stater eller grupper av stater, eller som spontana marknads-transaktioner mellan människor och företag över nationsgränser. Problemet med rättvis handel skiljer sig därför åt beroende på vilka teoretiska glasögon vi använder för att förstå handel som samhällsfenomen.

Teorierna skiljer sig också åt i fråga om vem som är skyldig att erbjuda vem rättvisa handelsvillkor. Handel kan vara orättvis på individuell nivå liksom på mellanstatlig och internationell nivå. Handelspolitik kan ge upphov till rättviseanspråk mellan länder men också mellan grupper inom länder. Rättviseproblem kan också gälla både enskilda länders handelspolitik gentemot andra och de generella regler som styr världshandeln via WTO. Enligt vissa perspektiv handlar rättvis handel om att stater ska ha rätt till en rättvis del av det som gemensamt produceras i en global ekonomi, medan andra perspektiv utgår ifrån konsumenters och företags skyldigheter att erbjuda rättvisa löne- och arbetsvillkor för arbetare. Rättvisa kan också tillämpas på frågan hur handelns vinnare, globalt likväl som inom länder, bör kompensera och skydda handelns förlorare. Men rättvisan kan också handla om dem som inte själva är med i handeln, men vars grundläggande intressen berörs av handel, t.ex. genom miljöpåverkan eller ekonomiska tillväxtpotentialer. Mångfalden av ingångar gör debatten svåröverskådlig.

Mitt syfte i denna artikel är att reducera svåröverskådligheten något genom att erbjuda en kritisk översikt över hur olika perspektiv på rättvisa kan tillämpas på internationell handel, eller annorlunda uttryckt: vad som ”står på spel” när det gäller handel och rättvisa. Artikeln syftar till att göra frågor om rättvis handel mer överskådliga för de allmänt intresserade, men erbjuder också kritiska perspektiv genom att belysa spänningarna mellan olika synsätt och peka på deras styrkor och svagheter. Artikeln avslutas med en diskussion om rimligheten i olika förhållningssätt.

1. Behövs en teori om rättvis handel?

Den första frågan man kan ställa sig är om vi behöver en teori om rättvis *handel* över huvud taget. Detta är långt ifrån uppenbart. I debatten om global rättvisa möter man flera förhållningssätt som ifrågasätter att handeln i sig bör vara föremål för rättvisa. Handel är inget isolerat fenomen utan en del av bredare internationella samarbetsmönster, så varför ska just handel vara föremål för rättvisa? Handeln kanske redan täcks in av mer övergripande rättvisprinciper som gäller mellanmänskliga relationer i allmänhet? Varför skilja ut handel som något vi behöver ha en rättviseteori om?

Om man utgår ifrån ett *globalt systemperspektiv* kan handel ses som en komponent i ett mer övergripande internationellt ekonomiskt system, och det är detta system i sin helhet som ska vara föremål för distributiv rättvisa. Om man å andra sidan utgår ifrån ett mer snävt *mellanstatligt perspektiv* så kanske handel inte är något som aktualiserar rättvisefrågor alls, så länge handeln stater är frivillig, ömsesidigt nyttig och inte kränker några mer grundläggande moraliska principer (t.ex. mänskliga rättigheter och respekt för ingångna avtal). Vi kan kalla dessa två positioner för ”globalism” respektive ”minimalism”. Varken för globalister eller minimalister behövs någon rättviseteori för handel i sig, antingen eftersom handeln underordnas mer övergripande rättvisprinciper som hos globalister, eller för att handeln inte skapar några särskilda rättvisekrav som inte redan gäller för övrig mellanstatlig interaktion som hos minimalister.

GLOBALISM

För *globalister* är handel ett viktigt argument för att motivera omfattande globala rättvisprinciper, men det är handelns konsekvenser, omfattning och betydelse man intresserar sig för och inte om rättvisprinciper bör tillämpas på handeln i sig. Handeln utgör en *motivering* för globala rättvisprinciper, inte något som skulle vara *föremål* för rättvisa.

För globalister som Charles Beitz (1999) och Thomas Pogge (1989) utgör den internationella handeln och dess reglering ett centralt element i ett *globalt institutionellt samarbetsmönster*. Beitz och Pogge anser att det finns en

grundläggande institutionell struktur i det *internationella ekonomiska systemet* och att handel spelar en central roll i denna struktur. Denna struktur bestämmer reglerna för interaktion och avgör fördelningen av handelns fördelar mellan de olika aktörerna. Detta är analogt med hur institutioner fördelar ekonomiska resurser inom stater.

Deras radikala slutsats är att på grund av detta djupa och institutionaliserade ekonomiska beroende mellan länder så spelar nationsgränser inte längre någon fundamental moralisk roll för hur rättvisan ska tillämpas, utan samma principer för distributiv rättvisa som gäller inom stater bör också gälla i det internationella systemet som helhet. Från ett liberal-egalitärt perspektiv bör alltså samhällskontraktet utsträckas till hela det internationella systemet och dess institutioner. Närmare bestämt tänker sig Beitz och Pogge att Rawls differensprincip borde tillämpas globalt och att den globalt sämst ställde personens situation borde maximeras.¹

Enligt Beitz och Pogge behövs alltså inte några speciella principer för handeln i sig, eftersom rättvisan gäller det internationella ekonomiska systemet som helhet. Handel är helt enkelt en del av ett övergripande globalt ekonomiskt system, och principer för rättvis handel underordnas de globala distributiva rättvisepriinciperna som gäller för hela systemet, inklusive frågor som berör äganderätt, finansiella transaktioner, valutafrågor o.s.v. Rättvis handel är enligt detta synsätt handel som äger rum under rättvisa bakgrundsvillkor och som bevarar eller förbättrar rättvisan i systemet. Eventuella rättvisepriinciper för handel, t.ex. inom WTO, är *instrumentella* i förhållande till det övergripande syftet att överföra resurser från de rika till de fattiga och jämna ut livsvillkor. Detta är jämförbart med hur egalitära teorier om distributiv rättvisa inom stater ser på rättvisa i fördelning av möjligheter och resurser och inte på rättvisan i enskilda transaktioner. Rawls teori innehåller exempelvis inga principer för rättvisa transaktioner inom samhällen, och om man likt Pogge och Beitz tycker att Rawls bör tillämpas globalt så behöver man inte heller någon teori om rättvis handel i sig. Handeln är rättvis när den befrämjar mer övergripande rättvisa i det internationella systemet, annars inte.

Beitz och Pogges teorier utgår ifrån en global institutionell ekonomisk struktur, men man kan också tänka sig mer renodlat instrumentella globala perspektiv enligt vilka handeln mellan stater bör regleras så att något mer övergripande värde främjas, t.ex. *global jämlikhet* eller *ekonomisk utveckling* för fattiga länder, oavsett hur den globala ekonomiska strukturen råkar se ut just nu. Enligt detta synsätt skapar inte handeln några relevanta skyldigheter eller rättvisepriinciper utan de rättvisepriinciper som ska styra handeln ses som en sorts regleringspriinciper ("rules of regulation") som enbart får sitt moraliska värde av något mer grundläggande värde, t.ex. jämlikhet (Cohen 2008). De

1 Detta synsätt har varit starkt omdebatterat och avvisades bland annat av Rawls själv (1999).

regler och principer som styr handeln betraktas som rättvisa om de bidrar till en mer jämlik fördelning av resurser och möjligheter. Detta kan inkludera att skapa handelsförbindelser där de ännu inte finns, eller att kraftigt inskränka handeln inom vissa områden om det skulle visa sig nödvändigt.

Ett sådant synsätt är framåtblickande och frågar sig hur handeln kan användas för att skapa ”en bättre värld”. Handel och ekonomisk öppenhet är eftersträvansvärda eftersom de befrämjar välstånd, utveckling, tolerans, respekt för mänskliga rättigheter, förståelse mellan folkgrupper och, i slutändan, en fredligare världsordning. Eftersom öppenhet är bra ska vi ha regler för handel som på det effektivaste sättet befrämjar öppenhet. Handel genererar kanske vissa förväntningar och skyldigheter mellan handelspartners (t.ex. att ingångna avtal ska respekteras) men de bör ses som överenskommelser, sedvänjor eller tumregler snarare än moraliska principer, en sorts ”smörjmedel” för att få samarbete att ske smidigare. Principer om icke-diskriminering och ömsesidighet (”tit-for-tat”) kan t.ex. underlätta samarbete och göra det enklare att verka för liberalisering av handel – skapandet och upprätthållandet av gemensamma marknader fungerar helt enkelt bättre och blir mer stabilt om villkoren upplevs som ”fair” (jmf Ostrom 1990, Albin 2001).

Ett instrumentellt förhållningssätt faller sig naturligt om man likt Simon Caney (2005) eller Kok-Chor Tan (2004) försvarar en renodlat kosmopolitisk och egalitär syn på global distributiv rättvisa. Enligt deras synsätt bygger rättvisan på alla individers lika status som jämlika, självständiga personer som är värda lika hänsyn och respekt, inte vilken sorts relation de har till varandra i termer av institutioner eller handelsrelationer – dessa spelar bara sekundär roll. De menar att rättvisan kräver jämlikhet i möjligheter (”fair equality of opportunity”), globalt, för alla personer, oavsett hur de relaterar till varandra och oavsett om de har något med varandra att göra eller inte via t.ex. handelsförbindelser. Detta grundas i en övertygelse om att rättvisa kräver kompensation för icke-valda ojämlikheter, t.ex. att vara född i ett fattigt land. Stater och globala institutioner kan ställas till svars för hur de hanterar naturliga ojämlikheter och transformerar dem till ojämlikhet i möjligheter.

Många skulle nog säga att Caneys och Tans perspektiv är orimligt krävande, och att global jämlikhet i möjligheter för alla individer framstår som en utopi. Och även om vi anser att global ”fair equality of opportunity” är eftersträvansvärt så är det ganska oklart hur vi faktiskt ska agera för att närma oss det målet och vilka regler för handel vi egentligen bör ha. Är det t.ex. en friare eller en mer reglerad handel som erbjuder större jämlikhet i möjligheter? Och hur samspelar handel med andra förändringar som behöver göras för att hela världen ska bli mer jämlik, t.ex. bistånd och migration? Dessa frågor lämnas obesvarade.

Alla globalistiska, instrumentella perspektiv är dock inte lika krävande som Caneys och Tans. Ett exempel på en mer begränsad instrumentell rättvisesyn

bygger på idén att utvecklade stater har en *assistansplikt* gentemot utvecklingsländer, och att handelspolitiken är en viktig del av det ”paket” av skyldigheter som följer av assistansplikten. Rawls argumenterar t.ex. i *Law of Peoples* (1999) för att ”välordnade” folk har en ”duty of assistance” gentemot ”burdened” (tyngda) folk för att hjälpa dem att bli välordnade, och det verkar rimligt att handelspolitiken delvis bör underkastas denna assistansplikt. Reidy argumenterar för att handeln är den del av det ”hjälppaket” som välordnade stater är skyldiga de tyngda (Reidy, 2007:202). Detta kan t.ex. ske genom att erbjuda fördelaktiga handelsvillkor för utvecklingsländer utan krav på motprestation eller ge särskilt bistånd som syftar till att hjälpa utvecklingsländer att dra så mycket nytta av handelns fördelar som möjligt. Detta synsätt är också förenligt med krav på helt fri handel om det skulle visa sig vara det som gynnar dessa länder mest. Detta är dock tänkt att vara en temporär åtgärd och ingen permanent omfördelningsmekanism till fattiga länders fördel. När länder når upp till den nivån att de räknas som välordnade så upphör assistansplikten. Fortfarande kvarstår dock stora oklarheter i fråga om hur rättvis handel faktiskt ska organiseras för att assistansplikten ska uppfyllas. Blir tyngda folk hjälpta av friare handelsvillkor eller inte?

De globalistiska perspektiven på handel förefaller svåra att helt avvisa. De flesta håller nog med om att handel och handelns reglering bör syfta till att främja moraliskt viktiga målsättningar, främst fattigdomsbekämpning men också fredlig samexistens, ekologisk hållbarhet och ekonomisk utveckling. Om man anser att rika länder har en skyldighet att bistå fattiga länder baserat på medmänsklighet och jämlik respekt och att en värld med mer jämlika livsmöjligheter är eftersträvansvärd så betyder det rimligen att handel och handelspolitik måste anpassa sig till dessa målsättningar. Däremot är det otydligt vad de mer grundläggande plikterna egentligen innebär, och hur en moraliskt försvarbar handelspolitik egentligen ser ut. Det är lätt att hålla med om att handel mellan stater bör göra ”världen till en bättre plats” i någon mening men mindre klart hur detta ska gå till och vilka reformer som i så fall skulle krävas.

MINIMALISM

En *minimalistisk* syn på rättvis handel innebär att de enda krav man kan ställa på handel mellan stater är att handel sker under villkor som inte kränker vissa grundläggande moraliska principer som gäller för alla typer av mellanmännisklig interaktion. Dessa principer kan t.ex. vara att man inte får utsätta andra för våld, hot eller olika typer av människorättskränkningar, eller aktivt bidra till sådana t.ex. genom att stödja brutala diktaturer. Handeln måste också leva upp till grundläggande villkor för internationellt samarbete, t.ex. att ingångna avtal ska respekteras (*pacta sunt servanda*) och att avtal inte får vara resultat av tvång, hot och utpressning. I övrigt finns inga begränsningar för hur handel mellan stater får vara utformad eller principer som reglerar hur för- och

nackdelar av handel fördelas. Handeln i sig genererar inga särskilda krav på rättvisa procedurer eller utfall utöver sådana begränsningar.

Att handel måste vara föremål för vissa moraliska begränsningar är inte kontroversiellt. Vi behöver ingen teori om rättvis handel för att veta att vi inte direkt eller indirekt ska bidra till förtryck eller systematiska människorättskränkningar, t.ex. genom att handla med tyranniska stater som utnyttjar slavarbete eller som säljer tillgångar de erhållit genom erövringskrig. Orättvisan i att bidra till, och dra nytta av, sådana kränkningar uppstår inte genom handeln i sig, utan genom hur handeln påverkar rättigheter och skyldigheter som är definierade helt *oberoende* av handel. Handel råkar bara vara det som aktualiserar de moraliska begränsningarna. Sådan orättvisa kan också uppstå genom bistånd, lån eller militärt stöd till diktaturer, exempelvis. Så gott som alla accepterar att handeln har sådana begränsningar. Det som kännetecknar det minimalistiska perspektivet är snarare att *bara* sådana begränsningar som gäller för all annan mellanmänsklig och mellanstatlig interaktion gäller för handel. Det finns med andra ord inget som är *speciellt* med just handel, och inga speciella moraliska skyldigheter kommer sig av att vi handlar med andra.

Det huvudsakliga argumentet för den minimalistiska synen är att handel är ett *frivilligt* åtagande som är till *ömsesidig nytta* för de stater som handlar med varandra. Eftersom handel är frivilligt och ökar de inblandades nytta så aktualiserar inte handel några ytterligare rättvisehänsyn (Freeman 2006, Nagel 2005). Handel är något som sker ”på armlängds avstånd” och så länge handeln inte kränker några mer grundläggande moraliska principer så är rättvisan inte tillämplig på handel mellan stater. Stater får enligt detta synsätt förhandla fram så fördelaktiga villkor för sig själva som de önskar och förmår, och om vissa tjänar mer på detta än andra så är det ingen rättvisefråga eftersom länder som inte gillar villkoren kan välja att avstå eller begränsa sin handel.

Thomas Nagel anser, liksom Beitz och Pogge, att distributiv rättvisa måste ha en institutionell grund. Vissa samarbetsinstitutioner är nödvändiga för produktion och distribution av ekonomiska värden och det är dessa institutioner och hur de distribuerar fördelar, ansvar och bördor mellan människor som ska vara föremål för rättvisepprinciper. Men olikt Beitz och Pogge anser Nagel och Freeman att de få och svaga institutioner som reglerar handeln i världen inte alls är tillräckligt omfattande eller tvingande för att aktualisera distributiv rättvisa.

Det minimalistiska synsättet innebär att stater inte har någon skyldighet att handla med andra stater till att börja med. Stater får välja att införa hundra procentiga handelshinder om de så önskar, och har inte heller några skyldigheter att öppna sina marknader bara för att andra gör det, så vida man inte kommer överens om detta. Undantag kan existera, t.ex. om land A har en skyldighet att hjälpa land B som kompensation för historiska och strukturella orättvisor. Detta följer i så fall av A:s mellanmännsliga skyldigheter gentemot B. Men om B har en rimlig levnadsstandard och A inte är skyldig till några tidigare orättvisor

gentemot B är det inte uppenbart att A har någon skyldighet alls att handla med B.

Om land A har rätt att avstå från handel med B, och B trots allt tjänar på handel, så är det inte orättvist om A t.ex. genom sin överlägsna förhandlingsstyrka förhandlar fram villkor så att A tjänar väldigt mycket mer på handeln än B. Det är inte heller något problem om handeln inte erbjuder arbetare i B vad man kan kalla "anständiga levnadsvillkor", eftersom A inte har något allmänt ansvar att höja levnadsstandarden i B. A kanske uppträder respektlöst och snålt gentemot B, men detta är inget allvarligt fel eftersom både A och B har rätt att avstå från handel. Vi bryr oss om rättvisa handelsvillkor för att vi bryr oss om de inblandades välfärd och intressen, och om de inblandade parternas välfärd och intressen *gynnas* av handel jämfört med en situation där handel inte existerade så verkar det konstigt att säga att sådan handel kan vara allvarligt moraliskt fel. Handeln gör ju situationen bättre.

Kritiker invänder dock att det minimalistiska, statsfokuserade perspektivet som Nagel och Freeman företräder grovt underskattar den betydelse som handel har för stater och individers välbefinnande och trygghet i den djupt globaliserade värld vi lever i idag. Ju mer omfattande handeln är, ju mer grundläggande de inblandade parternas välfärd påverkas av handeln och ju mer integrerade de inblandades ekonomier är, desto mer "obligatoriskt" blir det att delta i världshandeln och desto viktigare blir det att bedriva handel under rättvisa villkor (cf James 2012). Minimalismen är kanske en rimlig position i en värld där stater bara handlar med varandra i marginell omfattning eller en värld där alla stater har en rimlig levnadsstandard oberoende av handel. Detta beskriver knappast den värld vi lever i idag.

2. Fri handel som rättvis handel?

Frihandel framhävs ofta som ett ideal av liberala ekonomer, men deras argument är i princip instrumentellt, d.v.s. att frihandel är en effektivare och klokare politik, totalt sett, än protektionistiska alternativ. Det är dock en mer öppen fråga om den ekonomiskt effektivaste politiken faktiskt är rättvis.

Det minimalistiska perspektivet på handel som skisserades ovan bygger på *staters* rätt att frivilligt bestämma över sina egna handelsvillkor. Men minimalistiska perspektiv kan också tillämpas på *individuell* nivå. Utifrån ett liberal-individualistiskt synsätt kan handel ses som ett naturligt uttryck för individers och företags fria affärstransaktioner över nationsgränser. Fri handel och fria utbyten ska ses som det moraliska utgångsläget, och det vi måste moraliskt berättiga är inte handel utan *protektionism*. Protektionism är att jämställa med orättvisa hinder för människors naturliga frihet. Enligt ett sådant synsätt blir fri handel naturligt rättvis och inget som behöver regleras. Eventuella regler och principer för handel är bara nödvändiga om de bidrar till att motverka

protektionismen. Eftersom protektionism är orättvist så bör protektionismen i världen helt enkelt avskaffas, och vi behöver ingen särskild rättviseteori för att förklara hur vi ska upphöra med en orättvis politik.

Fernando Tesón försvarar på detta sätt frihandel utifrån individers rätt att handla med varandra utan tvångsmässiga ingrepp från samhället. Tesón menar att vi har en skyldighet att inte ingripa i människors fria transaktioner med varandra om inte dessa transaktioner är till skada för andra, och det är precis detta som protektionism gör genom att hindra eller försvåra frivilliga transaktioner mellan köpare och säljare av varor och tjänster över nationsgränser (Tesón 2012:134). Protektionism innebär tvångsmässig omfördelning av resurser till personer som inte har moralisk rätt till dem.

Tesóns argument anspelar med andra ord på den välkända *skadep principen*, enligt vilken individer bör ha oinskränkt frihet att göra vad de vill med sina liv i frivilligt samarbete med andra så länge detta inte orsakar moraliskt relevant skada för andra. Handel analyseras ur ett individuellt perspektiv och frihet för människor att interagera med varandra ses som den moraliska utgångspunkten. Att respektera individers fria val och överenskommelser är en viktig del av respekt för personer. Så länge handel sker på frivillig grund måste den betraktas som rättvis, *pro tanto*, så länge det inte finns tungt vägande moraliska skäl för att ingripa i individers frihet. Frihet och frivillighet fungerar därför som en moralisk ”sköld” för handel. Enligt Tesóns synsätt behöver vi därför ingen särskild teori om rättvis handel eftersom handel är en naturlig följd av respekt för individers frihet och autonomi. Snarare blir frågan vad (om något) som kan berättiga protektionism. Om protektionism inte kan berättigas ur ett rättviseperspektiv så bör protektionistiska praktiker upphöra, och vi behöver ingen särskild rättviseteori om hur vi ska sluta göra något som är orättvist till att börja med.

Enligt Tesón är det också särskilt viktigt att respektera friheten och autonomin hos fattiga människor, eftersom deras ekonomiska frihet är direkt kopplad till deras förmåga att försörja sig själva. Deras frihet att interagera med köpstarka individer och företag i utvecklade länder är ofta deras huvudsakliga inkomstkälla. Ju fattigare en person är och ju mer beroende denne person är av att kunna sälja sina produkter, desto mer problematiskt är det att inskränka denne persons ekonomiska frihet. Tesón anser att ett av de effektivaste sätten att förbättra livsmöjligheterna för fattiga personer är att möjliggöra fri rörlighet för varor och tjänster, och även arbetskraft och kapital. Sådan liberalisering är mycket mer angelägen än alla andra distributiva åtgärder, och att global omfördelning skulle bli överflödigt bara ekonomin liberaliserades tillräckligt. Frihandel skulle bidra kraftigt till utveckling och välstånd genom att ge dem möjlighet att utnyttja sina komparativa fördelar (2012:126).

En kritisk invändning mot detta resonemang är att frihet knappast är det enda moraliska värde vi behöver överväga när det gäller handel. Även om vi håller med Tesón om att det finns ett moraliskt värde i att respektera personers

frihet och autonomi så finns det andra värden som också är viktiga att ta med i beräkningen när vi funderar över hur handel mellan länder bör vara utformad, och det är inte uppenbart att frihet bör prioriteras så ensidigt som Tesòn gör. Det kan till exempel vara så att vissa inskränkningar av individens frihet att handla skulle vara till ännu större nytta för de fattiga än frihandel. Om vi till detta lägger det faktum att vissa som drabbas negativt av handelsliberalisering är fattiga och sårbara personer så kan deras anspråk på skydd mycket väl väga tyngre än det mer generella kravet på ekonomisk frihet. Det är inte heller uppenbart att den individuella friheten är så beroende av just *internationell* handel, eller att en mer reglerad handel än den som Tesòn försvarar inte kan realisera värdet av frihet i tillräcklig grad.

3. Rättvis handel som en associativ skyldighet?

Som vi har sett förutsätter globalismen och minimalismen att handel i sig inte skapar några anspråk på rättvisa procedurer för reglering av handel eller rättvis fördelning av handelns för- och nackdelar. En växande mängd teorier är dock kritiska mot detta synsätt och menar att handel (och den institutionella organiseringen av handel via WTO) kan etablera s.k. "associativa skyldigheter" (Scheffler 1997) mellan handelspartners. Sådana skyldigheter skiljer sig från mer generella moraliska skyldigheter genom att de är begränsade till en viss relation mellan personer. Exempel kan vara skyldigheter att hålla sina löften eller betala sina skulder till specifika individer. Man kan då tänka att när A handlar med B så skapas nya skyldigheter gentemot B som inte fanns när A inte handlade med B. A kanske inte har någon skyldighet att *börja* handla med B, men *när A väl gör det* så kan det ge upphov till moraliska rättigheter och skyldigheter gentemot B. Det är en skyldighet som uppstår ur själva handelsförbindelsen mellan A och B.

Associativa skyldigheter kan förklara varför handelsvillkor kan ses som orättvisa trots att de utgör en förbättring av allas situation och accepteras frivilligt. A kan göra något orättvist mot B om den "paketlösning" som A erbjuder B förvisso gynnar B men också innehåller element som i sig är kränkande eller respektlösa gentemot B, eller ger B för små fördelar i förhållande till B:s bidrag. Ett exempel skulle kunna vara om B orättfärdigt exploateras av A eftersom A kan utnyttja B:s desperata situation och behov av handel för att utveckla sin ekonomi. Om det finns andra handelsalternativ som är fördelaktiga för både A och B jämfört med icke-handel men där B inte exploateras eller behandlas respektlöst så kan man kräva att A har en skyldighet att erbjuda något av dessa alternativ. Så länge sådana alternativ existerar kan inte det faktum att handeln förbättrar B:s situation vara ett *carte blanche* för A att behandla B hur som helst.²

2 Ett problem här är att det också kan vara kränkande och respektlöst att inte handla med B.

Om man accepterar att handel kan skapa moraliskt bindande associativa skyldigheter så kan man tänka sig att de globala och minimalistiska förhållningssätten säger *vissa saker* om hur handeln på en grundläggande nivå bör organiseras, men att det *utöver detta* tillkommer associativa plikter och skyldigheter som genereras av handeln i sig och av de institutioner som reglerar denna. De associativa skyldigheterna gäller i så fall för de procedurer som styr handeln och fördelningen av handelns för- och nackdelar mellan de som deltar i handeln, förutsatt att detta inte står i strid med mer grundläggande instrumentella skyldigheter, t.ex. plikten att hjälpa utvecklingsländer. Det blir en sorts ”tvåstegsraket” där grundläggande moraliska skyldigheter gentemot alla människor måste vara uppfyllda i steg ett och associativa skyldigheter gentemot våra handelspartners måste uppfyllas i steg två. Detta synsätt kan verka rimligt för att kombinera universella och partikulära skyldigheter.

Frågan kvarstår dock *vilka* dessa associativa skyldigheter i så fall är, och varför de är *moraliska* skyldigheter? Det kanske bara är de universella, icke-associativa skyldigheterna som är ”riktiga” moraliska skyldigheter? Och även om det stämmer att handel genererar vissa associativa skyldigheter gentemot våra handelspartners så kanske dessa skyldigheter i sin tur är ganska minimala – att inte svika ingångna avtal eller att acceptera att öppna upp sina egna marknader för handel i samma takt som alla andra, exempelvis. Så länge man inte ägnar sig åt utpressning eller bedrägligt beteende så anser vi normalt inte att vanliga ekonomiska transaktioner mellan människor eller grupper skulle ge upphov till särskilt starka skyldigheter att värna om andra och deras intressen. Att handla är inte jämförbart med ett äktenskap eller en adoption där man etablerar starka skyldigheter gentemot den man har relationen med. Det är t.ex. inte uppenbart varför A skulle ha större ansvar för B:s välfärd än någon annan, bara för att A handlar med B. A:s ”orättvisa” handel med B *förbättrar* trots allt B:s situation, olikt andra stater som kanske inte handlar med B alls. Varför skulle landet C, som bojkottar all handel med B, bära *mindre* ansvar för B:s välfärd än A, som trots allt handlar med B och förbättrar B:s välfärd? Att hävda att A har ett särskilt ansvar för B förefaller lägga en orättvis börda på A i förhållande till C, som kan smita undan ansvar genom att vägra handla med B.

Det huvudsakliga argumentet i debatten för att handel trots allt genererar betydande rättviseskyligheter är handelns *institutionaliserade och legaliserade karaktär* med tvångsliknande inslag, som gör att handel knappast kan betraktas som ett helt frivilligt åtagande som på ett okomplicerat sätt förbättrar länders och individers situation. Handel och deltagande i de multilaterala organisationer som reglerar handel, framför allt WTO, kan knappast betraktas som frivilligt för stater som världen ser ut idag, med mycket djup och omfattande ekonomisk integration och ömsesidigt beroende. Att välja att stå utanför ekonomiska avtal och institutioner som WTO är förenat med oacceptabla kostnader för framför allt importberoende utvecklingsländer eftersom deras

handelsmöjligheter, och därmed utvecklingsmöjligheter, drastiskt skulle försämrats.

Darrell Moellendorf (2011) försvarar t.ex. det han kallar "principen för associativ rättvisa". Enligt detta synsätt existerar moraliska rättvisepliker mellan personer när de delar medlemskap i en association som är 1) relativt stark, 2) till stor del icke-frivillig, 3) avgörande för bakgrundsreglerna för relationerna i personernas offentliga liv och 4) styrd av normer som är föremål för mänsklig kontroll. Handelns villkor och organisering inom WTO lever upp till dessa villkor menar Moellendorf, och utgör därmed enligt detta synsätt en moraliskt relevant inskränkning av individens frihet och autonomi, vilket i sin tur motiverar särskilda rättvisepprinciper som gäller för den organiserade handeln.

I likhet med Moellendorf poängterar flera forskare hur den internationella handelns villkor skapas och upprätthålls av rika och mäktiga länder, på fattiga länders bekostnad. Bl.a. Thomas Pogge (2007), Joshua Cohen och Charles Sabel (2013) hävdar att internationella ekonomiska arrangemang *påtvingas* svagare länder på villkor som de aldrig hade accepterat om förhandlingssituationen varit mer jämlik. Problemet med nuvarande handelsarrangemang är att mäktiga aktörer som USA och EU utövar stort inflytande och kan påtvinga andra handelsregler som är till deras fördel och som utgår ifrån deras ekonomiska egenintressen. Många länder som befinner sig i ekonomiskt trångmål tvingas också öppna upp sig för handel på villkor som dikteras av IMF och Världsbanken. Frivilligheten är därför i många fall illusorisk, vilket gör distributiv rättvisa inom dessa organisationer till en relevant fråga.

Kritiker av detta synsätt menar dock att internationella organisationer som t.ex. WTO förvisso ger stater *incitament* att efterleva deras regler, men inte *tvingar* dem att göra det. Endast stater är tvingande och nödvändiga för att människor ska kunna leva autonoma liv, medan internationella organisationer bara tvingar indirekt, genom stater. Detta gör att rättvisepprinciper inte är tillämpliga på de regler som styr handel (Nagel 2005, Freeman 2006, Blake 2001).

Förespråkare av associativa skyldigheter hänvisar också till betydelsen av organiserad handel som en *social praktik* som bygger på gemensamma förväntningar och "interna" principer. Enligt ett sådant synsätt bör principer om rättvis handel härledas ur de normer och principer som faktiskt styr den internationella handeln, här och nu (James 2012, Sangiovanni 2007). En sådan approach är inspirerad av Rawls idé att lämpliga rättvisepprinciper är specifika för vissa institutionella miljöer, och ska vara känsliga för den gemensamma förståelse som underbygger dessa. Kritisk argumentation måste bygga på de sociala praktikernas interna mål och syften, vilket till viss del involverar tolkning av dessa. James och Sangiovanni är båda kritiska till "externa" perspektiv som globalism och minimalism, eftersom dessa är för abstrakta och utopiska och inte genererar några klara principer för hur handeln bör vara utformad,

här och nu. Enligt dessa kritiker behöver vi snarare rättvisepprinciper som är mer kontextkänsliga och hänvisar till den ”gängse förståelsen” av rättvisa inom dessa praktiker för att ge vägledning som dels är tydligare och dels är mer övertygande och trovärdig för dem som deltar i praktiken. Detta innebär att effektiv normativ teori om handel måste utgå ifrån hur deltagarna i praktikerna själv förstår dem och deras syfte för att vara normativt övertygande.

Från ett mer universellt perspektiv innebär dock en intern metod där man utgår ifrån redan existerande praktiker och deras interna syften att man upphöjer interna principer till en moralisk status på tveksamma grunder. Sociala praktiker kan inte själva skapa moraliska skäl för oss att acceptera eller avvisa dem. En social praktik förefaller bara skapa moraliska skyldigheter om själva praktiken i sig är moraliskt berättigad och om det inte finns konkurrerande moraliska principer som har större vikt, och vi kan inte använda en internt tolkande metod för att avgöra detta (Abizadeh & Gilibert 2008, Valentini 2011:41). Ytterst är det en moralisk och inte en praktisk fråga om vi bör utgå ifrån den ”gängse förståelsen” av t.ex. WTO:s syften och principer eller om vi ska revidera dessa, eftersom principerna påverkar människors grundläggande rättigheter och välfärd. En person vars rättigheter och välfärd missgynnas av en social praktiks ”gängse förståelse” kan rimligen ifrågasätta varför denna praktik skall betraktas som ett moraliskt rättesnöre (Meckled-Garcia 2013). Från en universell utgångspunkt förefaller det därför vara en öppen fråga om vi bör betrakta interna normer som styr den globala handeln via organisationer som WTO som moraliskt bindande eller ej. Den ”gängse förståelsen” av handeln och dess interna principer spelar förvisso en roll när de externa moraliska principerna ska tillämpas, men inte när vi ska avgöra vilka principer som faktiskt ska styra handeln till att börja med. Det interna perspektivet framstår som egendomligt konservativt och begränsat om vi tänker oss att de interna principerna ska ha företräde framför mer universella hänsyn.

4. Principer för rättvis handel?

Om vi accepterar ståndpunkten att handeln och dess organisering skapar associativa skyldigheter gentemot de länder och individer vars liv och utvecklingsmöjligheter påverkas av handel så är det fortfarande en öppen fråga vilka principer och överväganden som i så fall bör styra handeln. Grovt räknat kan de principer som föreslagits delas in i tre kategorier: *procedurella* principer, *utfallsbaserade* principer, och principer för *kompensation* för arbetare och producenter.³ De två första typerna är vanligen baserade på stater som analysobjekt, medan den tredje vanligen fokuserar på hur individer inom samhällen påverkas. Jag ska diskutera dessa kort nedan.

3 Jag följer i princip David Millers översikt här (2016).

Man bör dock inte se dessa principer som ömsesidigt uteslutande. Det är till exempel vanligt att procedurella principer kombineras med utfallsbaserade hänsyn, t.ex. genom att neutrala regler kompletteras av särskilda regler och undantag för utvecklingsländer. Man kan också tänka sig att principer för kompensation för arbetare som drabbas av handelns nackdelar tillämpas inrikespolitiskt, medan statsbaserade procedurella eller utfallsbaserade regler gäller mellan stater, o.s.v. Principerna kan också ha olika tillämpning beroende på vem det är som tänks bära skyldigheter att bedriva rättvis handel. Procedurella principer vänder sig till stater i första hand och fokuserar naturligt på WTO och dess spelregler, medan kompensationsprinciper ofta vänder sig till konsumenter eller företag som anses bära ansvaret för att kompensera de som lider skada och värna om arbetares och producenters rättigheter, vilket förefaller vara grundidén bakom s.k. *Fair Trade*. Dessa olika sätt att kombinera principer på olika nivåer för olika aktörer skapar en svåröverskådlig mängd möjliga teorier om rättvis handel, vilket gör att diskussionen om rättvis handel ibland framstår som förvirrad, syftande på olika saker. Jag ska därför gå igenom huvudperspektiven vart och ett för sig.

PROCEDURELL RÄTTVISA

Procedurella perspektiv på rättvis handel fokuserar jämlik, opartisk behandling av stater och rättssäker tillämpning av de internationella regler som styr världshandeln. Samma, icke-diskriminerande regler ska tillämpas av alla länder för import och export från varandra. Ett strikt procedurellt perspektiv fokuserar enbart på handelns villkor och inte på dess utfall – så länge reglerna är rättvisa är utfallet också rättvist, även om fördelar och nackdelar av handel fördelas på ett ojämlikt sätt – men kunskap om utfallet av handel kan spela roll för vilka regler som bör styra handeln. När reglerna väl är rättvist och jämlikt etablerade och respekterade sker handeln på marknadsmässiga villkor.

Som vi har sett tidigare kan procedurell rättvisa motiveras med instrumentella effektivitetsargument och strävan efter ömsesidig nytta. Man kan också tänka sig att minimalistiska resonemang kan underbygga procedurell rättvisa. I den mån den internationella institutionella och lagliga strukturen bygger på procedurella principer i sina stadgar kan stater ha skyldighet att följa dem enligt principen att ingångna avtal ska respekteras. De förväntas bidra till samarbetet på ett ömsesidigt sätt som står i rimlig proportion till den nytta de själva har av samarbetet så länge andra gör detsamma enligt principen ”tjänster och gentjänster”.

Men det procedurella perspektivet kan också tänkas stå på egna moraliska ben. Man kan t.ex. försvara ett ideal om *jämlika möjligheter* för stater att dra nytta av handel och utveckla sin ekonomi. Ett vanligt sätt att formulera detta ideal är i termer av att handel ska utgöra en ”jämn spelplan”. Teoretiker som utvecklar sådana idéer till rättviseideal är t.ex. Ethan Kapstein (2008a) och

Joseph Stieglitz & Andrew Charleton (2006). Enligt detta ideal ska alla stater ha rätt att handla och förbättra sin välfärd och ha jämlika möjligheter att utveckla sina komparativa fördelar. Ett nära relaterat ideal är *ömsesidighet* (reciprocitet) – stater som drar nytta av det internationella handelssystemet och andra staters öppenhet för import har en skyldighet att erbjuda proportionella fördelar i utbyte genom att öppna sina egna marknader för handel i motsvarande grad. När några stater minskar sina handelshinder förväntas andra sänka sina lika mycket. Dessa ideal kan sägas vara i alla fall formellt styrande i WTO:s principer som bygger på idealet om *formell, icke-diskriminerande jämlikhet* för länder när det gäller tillgång till den globala marknaden (Kapstein 2008a; Brown & Stern 2007, 2012; Narlikar 2006). Detta icke-diskrimineringsideal tar sig uttryck i *Most Favored Nation*-principen och *National Treatment*-principen i WTO:s regelverk.

Procedurella perspektiv har fördelen att inte vara så krävande som vissa andra alternativ tenderar vara. Lika möjligheter och icke-diskriminering är troligen förenligt med det långsiktiga egenintresset även hos rika och mäktiga stater, vilka annars skulle kunna välja andra sätt att reglera handeln på som är mer till deras fördel men som skulle lämna de fattigaste länderna utanför. En jämn spelplan ger inga eller bara svaga incitament att begränsa eller omdirigera handel eftersom stater inte behöver dela med sig av handelns fördelar. Det finns ingen gräns för hur mycket en stat kan tjäna på handel så länge spelreglerna efterlevs. Rättvisprinciper som kräver omfattande omfördelning från rika stater till fattiga riskerar bli väldigt olönsamma för rika länder, vilket ger dem incitament att strypa handeln med fattiga länder eller skapa begränsade bilaterala avtal där deras förhandlingsstyrka maximeras. En "jämn spelplan" kräver inte heller omfattande institutionella reformer eller suveränitetsbegränsande förändringar av staters inrikespolitiska förhållanden, t.ex. att alla stater inför sociala skyddsnet och välfärdsreformer.

Den jämna spelplanen är också ett vanligt ideal bland dem som kritiserar hur världshandeln och WTO fungerar. Enligt många kritiker skapar och upprätthåller världshandeln ojämlikheter genom att inte ge alla samma förutsättningar. Den jämna spelplanen är i själva verket "tiltad" mot de fattiga – selektiva handelshinder diskriminerar fattiga länder till rika länders fördel (Watkins & Fowler 2004, Pogge 2002, 2007). De rika spelar med en "riggad" uppsättning regler med fattiga länder och en annan sinsemellan. Villkoren för handel missgynnar konsekvent utvecklingsländer genom partiska regler och dubbelmoral. Industrieländer skyddar sina marknader, subventionerar sin produktion och diskriminerar utvecklingsländer och deras exportprodukter såsom textilier och jordbruksvaror, vilket gör det mycket svårare för många utvecklingsländer att utnyttja sina komparativa fördelar.

Många menar också att utjämningen av spelplanen kräver särskilda åtgärder för att skydda och underlätta för utvecklingsländer som saknar välfungerande

marknader. Sådana principer finns redan i form av WTO-regler som tillåter särskilda undantag (*Special and Differential Treatment*, SDT) för utvecklingsländer, som resulterat i särskilda handelsavtal som *Coutonou*-avtalet och EUs *Everything But Arms*-avtal som kan sägas ligga i linje med idealet att underlätta för utvecklingsländer att delta i världshandeln på mer jämbördiga villkor. Samtidigt menar kritiker att de fattiga länderna påtvingas liberaliseringsreformer av Världsbanken och IMF, och WTO:s regler omöjliggör utvecklingsstrategier som de rika länderna själva har utnyttjat, t.ex. s.k. uppfostringstullar och exportsubventioner. Sådana strategier användes flitigt av asiatiska länder som Sydkorea och Taiwan, men dessa är nu blockerade av WTO (Wade 2004).

Det är lätt att instämma i mycket av denna kritik, men frågan är vilken *moralisk* status det procedurella perspektivet i sig egentligen har. En jämn(are) spelplan kan motiveras på helt instrumentell grund, av både frihandelsvänliga globalister och minimalister. Rättvisa procedurer kan ses som en sorts nyttiga överenskommelser som berättigas av externa principer och ideal. Om man bortser från den instrumentella nyttan med handel (t.ex. fattigdomsbekämpning) och den roll som "fair" procedurer kan spela för att främja handel, vilken moralisk skyldighet har vi då egentligen att etablera en jämn spelplan och handla med varandra på icke-diskriminerande sätt? Kanske inga. Om vi antar att handel är till ömsesidig nytta och vi antar att stater inte har någon skyldighet att handla med varandra till att börja med så verkar det inte vara något allvarligt moraliskt fel med diskriminerande handelsvillkor. Diskriminering kan vara en dålig policy med tanke på risken för handelskrig och liknande, men även diskriminerande handel kan ju förbättra andra staters välfärd, och har man ingen skyldighet att handla alls så är det svårt att se varför stater har en moralisk skyldighet att handla icke-diskriminerande, utöver det man kommer överens om inom t.ex. WTO. Det är inte heller uppenbart varför redan högt utvecklade länder skulle ha en moralisk skyldighet att handla med varandra på icke-diskriminerande villkor. Om syftet med handel i huvudsak är att förbättra staters välfärd så borde den moraliska vikten av att göra detta minska i takt med att välståndet i staterna ökar, rimligtvis.

RÄTTVIS FÖRDELNING

Enligt detta perspektiv bör rättvisepprinciper tillämpas på *fördelningen av fördelar och nackdelar* som skapas av handel, vanligtvis mätt i termer av ökad nationell inkomst eller levnadsstandard. Till följd av handel så ökar välfärden i världen och det är en relevant rättvisefråga hur denna välfärd fördelas mellan länder. Ökad handel leder också till bördor och kostnader för vissa, och även dessa bör vara föremål för rättvis fördelning. Det viktiga här är att det är de fördelar och nackdelar som skapas av handeln *i sig* som är föremål för rättvis fördelning. Det är de "extra" vinster och bördor som handeln skapar som vi ska fördela rättvist, och inte de inkomster och den levnadsstandard som hade

skapats utan handel. Det är inte ekonomiska värden som produceras oberoende av handel som ska fördelas, utan just det *överskott* som handeln producerar. När vi samarbetar med andra och producerar nya värden tillsammans är det andelar av dessa värden som ska fördelas och inga andra (Chilton & Davis 2012:298).

Detta perspektiv betonar att rättvisa handlar om fördelningen av fördelar och nackdelar som skapas av samarbete inom en viss *institutionell miljö*. Perspektivet är inspirerat av Rawls rättviseteori. Rawls antar att vi konstruerar rättvisepprinciper för en speciell institutionell miljö (i Rawls fall den demokratiska staten) som reglerar fördelningen av för- och nackdelar som resulterar av samarbetet. Men även internationell handel och dess reglering kan ses som en sådan institutionell miljö. Detta utgör den logiska grunden för att hävda att vi bör rättvist fördela de särskilda för- och nackdelar som skapas av internationell handel, eftersom dessa är produkter av samarbete inom en sådan institutionell miljö. Samarbete gör att "kakan växer" och det är mervärdet som ska fördelas rättvist. Om det inte hade funnits något samarbete så hade det inte heller funnits något att fördela.

Det är dock inte uppenbart vilka fördelningsprinciper som i så fall ska gälla för överskottet. Företrädare för perspektivet som Aaron James antar ofta att stater saknar berättigande till någon speciell nivå av vinster från handel, eftersom vinsterna skapas gemensamt och det inte på något meningsfullt sätt går att urskilja vem som bidrar med vad. Stater har inte rätt att tjäna på handel i proportion till sina bidrag, till exempel. När gemensamma värden ska fördelas och vi inte kan urskilja vem som bidrar med vad så förefaller det naturligt att anta att alla bör tjäna lika mycket. Lika stora vinster måste vara den moraliska utgångspunkten. När stater tjänar olika mycket på handel över tid, mätt i ökad levnadsstandard, så kan man därför hävda att handeln är orättvis om det inte finns några särskilda skäl till varför en viss stat ska tjäna mer än någon annan (James 2012: 166). Detta jämlikhetsbaserade antagande kan dock ifrågasättas. I den mån handelsliberalisering och öppnande gentemot internationella marknader är förenligt med kostnader och anpassningsproblem som påverkar stater olika verkar det orimligt att kräva att alla ska tjäna lika mycket på handel. Varför ska inte länder som anpassar och anstränger sig mer än andra länder för att anpassa sin ekonomi till internationell handel också få tjäna mer? Dessa länder bidrar mer till andra länders välfärd än länder som anpassar sig mindre.

Förutom problemet med att komma fram till rimliga fördelningsprinciper för överskottet så är det förknippat med svåra problem att komma fram till *vad* det egentligen är som ska fördelas. Hela synsättet bygger på att man meningsfullt kan skilja på fördelar och nackdelar som skapas genom handel och övrig ekonomisk, politisk, social, ekologisk och teknisk utveckling i de samhällen som handlar med varandra. Även om det är teoretiskt och empiriskt möjligt att på kort sikt urskilja positiva effekter när länder öppnar upp sig för handel, t.ex.

i termer av BNP-tillväxt, så är det på längre sikt närmast omöjligt att uttala sig om vilka vinster som är skapade av handel och inte; detta eftersom de långsiktiga effekterna av handel i hög grad beror på hur hela samhället och dess institutioner anpassar sig till de nya marknadsvillkoren. De långsiktiga effekterna beror på sådana saker som nivå av sparande, institutionell kvalitet, innovationsförmåga, investeringar i utbildning och infrastruktur o.s.v. som påverkar samhällets tillväxtnivå. Detta betyder att identiska marknadsvillkor och handelsförbindelser kan få olika långsiktiga effekter i olika länder beroende på inrikespolitiska förhållanden och politiska vägval, och det går inte att skilja ut det som skapas gemensamt från det som skapas av samhällets anpassning i stort. De mest globaliserade länderna kommer till slut vara så djupt anpassade till handel och öppenhet att det förefaller meningslöst att fråga sig vad handel egentligen bidrar med och inte.

Den empiriska forskningen om sambandet mellan handel och ekonomisk utveckling illustrerar detta problem. De flesta ekonomer är ense om att öppenhet för handel är positivt för ekonomisk tillväxt, och att handel är en starkt pådrivande faktor för teknologisk utveckling och spridning (Andersen & Babula, 2008). Tillväxten antas främst öka genom produktivetsökning, d.v.s. bättre produktionsmetoder och teknologi (Frankel & Romer 1999). Men det finns också en samsyn om att välstånd inte följer automatiskt av handel och att det statistiska sambandet mellan öppenhet och välstånd inte är särskilt robust. Vissa länder med restriktiv handelspolitik har haft snabb ekonomisk utveckling medan andra länder med öppen handelspolitik har haft ingen eller till och med negativ utveckling (Rodriguez 2007). Den troliga förklaringen till detta är att produktivetsökning i hög grad beror på kvaliteten på samhällets institutioner och utvecklingsnivå samt makroekonomisk stabilitet (Rodriguez & Rodrik 2001). Rodrik (2007) och Rodrik et. al. (2004) har visat att *institutionell kvalitet* är den enskilt viktigaste förklaringen till ekonomisk utveckling och att öppenhet påverkar utvecklingen genom institutioner, inte oberoende av dem. Detta förklarar varför många utvecklingsländer har haft svårt att dra nytta av handel eftersom de saknar just de institutioner och det humankapital som är nödvändigt för att tjäna på handel långsiktigt (Broda et al 2006). Det förklarar också varför ekonomisk öppenhet och globalisering har haft så olika effekter i olika delar av världen.

Om statens institutioner har så stor betydelse för att förklara långsiktiga utfall verkar det närmast omöjligt att skilja ut de positiva effekterna av handel, som tänks skapas gemensamt med andra stater och som ska fördelas rättvist, från de positiva effekter som uppstår genom institutionell anpassning, t.ex. i form av investering i utbildning och infrastruktur. Om en stat på detta sätt investerar en del av sina vinster av handel och detta leder till högre tillväxt, ska vi då också se detta som ett resultat av handel eller inte? Kan vi skilja ut de industrier och investeringar som tänks vara skapade av gemensam handel från

de som skapas oberoende av handel? Detta förefaller vara en ganska orealistisk ambition.

PRODUCENTERS RÄTTIGHETER

Detta perspektiv fokuserar de effekter handel har på personer som producenter och arbetare. Producentperspektivet är utmärkande för *Fair Trade*-rörelsen, som fokuserar på producenter i fattiga länder och deras möjligheter att skapa en trygg tillvaro och stabila försörjningsmöjligheter. Handeln bör vara så utformad att deltagarna inte utsätts för kränkande och respektlös exploatering eller lider allvarlig ekonomisk skada. Detta perspektiv skiljer sig från de föregående genom att fokusera på individer snarare än staters utvecklingsmöjligheter, och genom att bara titta på effekterna för dem som är inblandade eller direkt påverkade av handel.

Ett allmänt problem med producentorienterade perspektiv på rättvis handel är att de riskerar att gynna dem som kan handla och producera på icke-producenters bekostnad, vilket kan hamna i konflikt med mer grundläggande jämlikhetsideal och lika hänsyn. En rättvis princip för handel måste rimligen beakta alternativkostnaderna som drabbar tredje part och inte bara de parter som själva handlar, vilket är ett problem för producentperspektivet eftersom det enbart ser till dem som producerar (arbetare) eller de som påverkas negativt och inte på hur handeln påverkar samhället och kanske förbättrar människors livsmöjligheter i stort. Alla som berörs på ett relevant sätt av handeln och dess villkor är inte producenter, och dessa personer skulle rimligen kunna avvisa en teori som inte tillmäter deras intressen någon vikt. Detta är särskilt relevant när de utomstående som gynnas av handel är *sämre ställda* än de arbetare vars rättigheter påverkas negativt. Detta visar att producentperspektiv med nödvändighet är otillräckliga, och i bästa fall kan erbjuda en partiell bild. Producentperspektiv har dock en hel del att tillföra om man kombinerar det med t.ex. ett mer universellt perspektiv där allas intressen behandlas mer likvärdigt.

De två huvudsakliga producenträttighetsperspektiven förefaller dels handla om exploatering och dels kompensation för skada, och jag ska diskutera dessa nedan.

EXPLOATERING

I den samtida litteraturen förstås exploatering i termer av att någon utnyttjar någon annan på ett orättvist sätt, och där den exploaterade är särskilt sårbar och har mycket små möjligheter att undvika att bli utnyttjad. Vanligen involverar detta personer i maktposition som kontrollerar knappa resurser och som utnyttjar andra, mer sårbara personers maktunderläge för att extrahera orättvist stora fördelar eller vinster. Enligt det idag dominerande perspektivet är exploatering fel eftersom det strider mot en moralisk skyldighet att inte extrahera övervinster från människor som inte rimligen kan avstå från transaktionen i

fråga (Valdman 2009). Sårbarheten och den begränsade frihetsgraden hos den exploaterade är viktig, eftersom det inte är något fel med att tjäna på en transaktion med någon som enkelt kan avstå från själva transaktionen (Mayer 2007). Den exploaterade parten "har ryggen mot väggen" och måste acceptera ett sämre pris än vederbörande skulle ha gjort om förhandlingssituationen varit jämnare. Detta förefaller stämma mycket väl in på hur rika länder och multinationella företag orättvist utnyttjar fattiga arbetare i utvecklingsländer genom att ta ut stora vinster samtidigt som arbetarna erbjuds låga löner och ohälsosam arbetsmiljö i s.k. *sweatshops*.

Alla transaktioner med sårbara personer förefaller dock inte vara exploaterande. Normalt tycker vi inte det är fel att tjäna pengar på att tillverka och sälja produkter som andra behöver eller erbjuda livsnödvändiga tjänster så länge priset på produkterna och tjänsterna är rimligt. Att stans enda hjärtkirurg tar betalt för att rädda livet på extremt sjuka patienter uppfattar vi vanligen inte som exploatering, så länge ersättningen är rimlig enligt någon sorts moralisk måttstock. Vi tycker väl inte heller att det är något problem att erbjuda ett jobb åt en fattig person som desperat behöver jobbet för att försörja sin familj, så länge lönen och arbetsvillkoren är rimliga. För att exploatering ska vara moraliskt fel måste den som exploaterar alltså ha en skyldighet att erbjuda den exploaterade en bättre "deal", och för detta krävs en teori om vad som utgör ett *rättvist pris* eller en *rättvis lön*. Problemet här är att det inte finns någon uppenbar eller okontroversiell måttstock för vad som krävs för att en transaktion ska vara rättvis (Arneson 2013:393).

En tänkbar måttstock är att handel är rättvis när alla som deltar tjänar i proportion till det "korrekta" värdet av deras produkter. Alla som deltar ska få rimlig ersättning för sitt bidrag. Enligt bl.a. Risse (2012) och Risse & Wollner (2014) är handelsvillkor orättvisa när deltagarnas välfärdsökningar inte motsvarar värdet av deras bidrag. En rättvis samarbetsstruktur kräver att individer tjänar i proportion till värdet av deras bidrag till samarbetet. En sådan princip kan vara tilltalande om vi anser att ekonomiska transaktioner bör vara ömsesidiga och jämbördiga så att "lika byts mot lika". Om man bidrar till ett gemensamt välstånd så har man rätt att få tillbaka lika mycket som man bidrar med.

Ett problem är dock att principen att få efter bidrag inte är särskilt moraliskt tilltalande i andra sammanhang, eftersom hur mycket någon kan bidra med i hög grad beror på moraliskt godtyckliga faktorer som t.ex. naturlig talang eller förmånen att växa upp i ett rikt land med hög teknologisk nivå. Många får aldrig någon chans att bidra, och vissa bidrar mycket utan att anstränga sig särskilt mycket. Principen verkar kräva *jämlikhet i möjligheter* att bidra för att vara moraliskt tilltalande (White 2003). Men världen erbjuder knappast jämlika möjligheter för producenter att bidra, vilket innebär att bidragsprincipen svårligen kan tillämpas. Utan någon sorts korrigerande av de mer grundläggande bakgrundsvillkoren, vilket skulle kräva stora förändringar av jobb- och

utbildningsmöjligheter i världen, är Risse & Wollners bidragsprincip inte så tilltalande.

Även om vi accepterar principen att individer bör ”få efter bidrag” så återstår problemet hur man ska komma fram till vad det *korrekta värdet* av ett bidrag faktiskt är, så att de som bidrar kan få en korrekt ersättning. Ett förslag i litteraturen är att utgå från det pris som varor och tjänster skulle ha på en helt fri marknad med full information och perfekt konkurrens utan monopol, trösklar och ränteinkomster (Wertheimer 1996). Det finns dock flera problem med detta synsätt.⁴ Ett marknadspris beror på kundernas köpkraft, och det finns ingen anledning att tro att de som producerar lyxprodukter till höga priser skulle göra en moraliskt mer värdefull insats än de som producerar basvaror åt de fattiga till låga priser. Det verkar vara också fullt möjligt att exploatera någon även om det råder en perfekt, fri marknad, eftersom det även på en perfekt marknad kan finnas många personer som har ”ryggen mot väggen” och tvingas acceptera arbetsvillkor och löner som de aldrig skulle accepterat annars.

Mer lovande kan vara någon variant av *arbetsvärdesteori* inspirerad av Smith, Ricardo och Marx, där varor och tjänster ska sättas utifrån hur mycket tid och/eller ansträngning man investerat i att tillverka dem. Det är *upppoffringen* som en person gör som är relevant för hur stor ersättningen bör vara. Detta kan förklara varför vi ofta uppfattar sweatshoparbete som så moraliskt problematiskt – arbetarna får väldigt lite betalt i förhållande till upppoffringen de gör, samtidigt som företag kan ta ut stora vinster på handeln med de produkter de tillverkar. Detta verkar vara ett paradexempel på moraliskt problematisk exploatering.

Simon Caney drar detta resonemang till sin spets och föreslår en global ”lika lön för lika arbete”-princip, så att arbetare i olika länder har rätt till samma ersättning när de producerar varor med samma värde (Caney 2005: 122–3). En sådan princip kan synas vara logisk om man slår vakt om allas lika värde och möjligheter – hur mycket ersättning man har rätt till för sitt arbete ska inte bero på godtyckliga faktorer som ras eller nationalitet utan på kvalitet och ansträngning.

”Lika lön för lika arbete” anses ofta vara ett attraktivt ideal i andra sammanhang. Men i fattiga länder är produktiviteten lägre p.g.a. sämre teknologi, infrastruktur, utbildningsnivå o.s.v. Om priser sattes utifrån hur mycket arbete man lagt ned på att producera saker och ting skulle produkter från fattiga länder därför paradoxalt nog vara dyrare än produkter från rika, där mer kan produceras med samma arbetsinsats p.g.a. överlägsen teknologi, vilket förstärker hela den ekonomiska poängen med att handla med fattiga länder till

4 Wertheimer säger inte heller att en fri marknad genererar korrekta löner och priser i någon djupare moralisk mening.

att börja med. Icke-exploaterande handel med fattiga länder kanske helt enkelt inte är ekonomiskt lönsam i många fall. Den enda handel som skulle kvarstå med "lika lön för lika arbete"-principen skulle vara handel med råvaror och liknande, som inte kräver så stor arbetsinsats. Begränsningar av handeln som inte låter fattiga människor och länder sälja sitt arbete billigt riskerar därför vara en "medicin som dödar patienten". En förespråkare för fri handel som Tesón skulle antagligen tillägga att fattiga arbetare måste ha rätt att sälja sin arbetskraft billigt för att förbättra sin situation, och att denna rättighet är viktigare än principer mot exploatering.

Detta aktualiserar ett mer allmänt problem med fokus på exploatering, nämligen att exploaterande handels- och arbetsvillkor trots allt kan vara det *minst dåliga alternativet* när olika samhällsaspekter och effekter för utomstående vägs in. Regler mot exploatering kan mycket väl leda till ännu sämre konsekvenser för människor som är i stort behov av arbete för sin försörjning. Exploatering kan också vara gynnsamt för icke-arbetare som är ännu sämre ställda än de som utsätts för exploatering. Detta skulle kunna vara fallet om (viss) exploatering leder till snabbare ekonomisk utveckling och lägre priser på varor som de sämst ställda behöver. Sweatshoparbete erbjuder vanligen bättre ekonomiska villkor än de alternativ som står till buds för många fattiga, t.ex. tiggeri och prostitution (Mayer 2007:141). Principer mot exploatering kan med andra ord hamna i konflikt med andra, viktigare principer, t.ex. fattiga arbetares rätt att under svåra förhållanden ta arbeten som kan sägas vara exploaterande men som *de facto* förbättrar deras situation.

KOMPENSATION FÖR SKADA

Handelsteori och empiriska studier visar att handelsliberalisering kan vara skadligt för vissa personers livsutsikter på så väl lång som kort sikt och att det inte finns någon anledning att tro att alla i alla lägen tjänar på handel. Detta kan tyckas vara orättvist – varför ska vissa personer bära en tyngre börda än andra? Kanske borde "förlorarna", som får bära de negativa konsekvenserna av handelns liberalisering, kompenseras av "vinnarna"?

Aaron James (2012) försvar en kompensationsprincip han kallar för "Due Care"-principen. James menar att om människor skadas av handel som regleras av internationella institutioner, och deltagande i sådana institutioner i praktiken är icke-frivilliga, så har alla länder ett delat ansvar att se till att ingen förlorar jämfört med en situation utan handel (James 2012: 204, 231–232). Om människors livsutsikter försämras av kollektiva beslut kan de göra rimliga anspråk på att kompenseras för det (James 2012: 231). Eventuell skada skulle vara mindre problematisk om handel var frivilligt, men individer som utsätts för ändrade handelsvillkor kan inte välja bort dem.

Enligt James är internationell handel en strukturerad "social praktik" som kan förstås i termer av en verksamhet som styrs av erkända regler, normer och

principer och som särskiljer verksamheten från andra verksamheter. Denna praktik är föremål för gemensamt beslutsfattande, innehåller tvingande eller tvångsliknande aspekter, och påverkar människors livsutsikter på ett grundläggande sätt samtidigt som många har små möjligheter att undvika dessa effekter (James, 2012:206). Eftersom den internationella handelspraktiken har sådana tvingande aspekter är handel bara rättvis om människors livsutsikter inte försämras gentemot en situation utan handel, anser James.

Huvudproblemet med kompensationsidén är dock att urskilja försämringar som inte bara är försämringar för någon individ i tidpunkt 2 i förhållande till tidpunkt 1 utan som också räknas som *orättvisa* försämringar. Att någon påverkas negativt av ekonomisk utveckling kan bara vara skäl för kompensation om den skadade har *rätt* att inte skadas, och det är långt ifrån uppenbart varför någon skulle ha rätt att inte skadas av handel rent generellt (Risse & Wollner 2014). Men om en förändring är bra för samhället som helhet och inte kränker någon moraliskt relevant rättighet så är det svårt att se varför man skulle ha någon sådan rätt. Samhällsförändringar och institutionella reformer skadar ofta vissa personers ekonomiska intressen men gynnar andra. Samma person kan förlora på kort sikt och tjäna på lång sikt. Normalt tycker vi inte att sådana förändringar är moraliskt problematiska, så länge förändringarna gynnar samhället i stort (särskilt de sämst ställdas situation) och inte kränker några grundläggande rättvisepprinciper. Som James också mycket riktigt påpekar (2012:209) kan det ju hända att de som skadas är välbärgade personer som tidigare drog nytta av protektionism och som fortfarande har det ganska gott ställt även efter att handeln liberaliserats. Det är inte uppenbart att sådana personer är moraliskt förtjänta av kompensation, särskilt om liberaliseringen gynnar den som har det sämre ställt.

Kompensationsidén ger ett moraliskt företräde för *status quo*, vilket ger upphov till en sorts insider/outsiderproblem. Handelsrestriktioner ger fördelar för vissa producenter på andra producenters och konsumenters bekostnad eftersom vissa industrier och jobb skyddas medan andra skadas eller förhindras att uppstå över huvud taget. Mer generellt kommer alla handelspolitiska vägval gynna vissa och missgynna andra. Ingen handelspolitik är fördelningsmässigt neutral i den meningen. Om vi ska värna om den mer grundläggande principen om lika hänsyn till människors välfärd måste vi använda fördelningsprinciper som inte ensidigt gynnar vissa grupper på det sätt som kompensationsidén gör, eftersom outsiders mycket väl kan ha starkare anspråk på institutionell förändring än de anspråk som insiders har på skydd och kompensation. Jämlik hänsyn kräver snarare att vi tillämpar principer som är fördelningsneutrala mellan insiders och outsiders och mellan producenter och konsumenter, såvida det inte finns någon relevant moralisk skillnad som förklarar varför insiders ska ha särskilt skydd.

Tanken att kompensera förlorare bygger också på att vi kan etablera en trovärdig *jämförelsepunkt* som representerar ett ”moraliskt normalläge” som

förändringar jämförs emot – om någon skadas av handel på ett sätt som gör dem sämre ställda än jämförelsepunkten så ska de kompenseras för det. Frågan blir då: vad är en rimlig jämförelsepunkt? Det förefaller finnas två möjligheter här: antingen utgår vi ifrån en *historisk* jämförelsepunkt och säger att alla som får sin livssituation försämrad i jämförelse med en viss tidpunkt ska kompenseras, eller så använder vi en *moralisk* jämförelsepunkt enligt vilken kompensation bör ske när någons moraliskt relevanta intressen skadas av handel.

Att utgå från en historisk jämförelsepunkt aktualiserar problemet med *godtycke* – varför ska vissa personer garanteras en viss levnadsstandard vid en viss tidpunkt? Aaron James försöker lösa detta problem genom att utgå ifrån en situation helt utan handel, d.v.s. *autarki* (självförsörjning) som historisk jämförelsepunkt. Om människor får sämre livsutsikter p.g.a. handel än de skulle ha haft i autarki så ska de kompenseras.

Att utgå från autarki kan framstå som logiskt om man tänker sig att *all* handel ska täckas av samma rättvisepprinciper. Samtidigt är det en egendomlig jämförelsepunkt eftersom i stort sett inga människor i världen idag har upplevt autarki utan snarare lever i en värld som präglats djupt av handel och öppenhet under lång tid. Handel har pågått mellan länder i århundraden och har bidragit till spridning av kunskap och teknik på ett sätt som präglar samhällen så djupt att vi inte har en aning om hur våra samhällen skulle se ut i ett tillstånd av autarki. Det verkar därför extremt svårt att bedöma vilken välfärd en person skulle haft i autarki, givet att autarki mer eller mindre bara är ett tankeexperiment. Det vi dock kan säga med stor säkerhet är att de skulle ha utvecklats helt annorlunda, och ofta till det sämre. Vilka som skulle ha varit vinnare eller förlorare på denna kontrafaktiska utveckling kan man bara spekulera om, men om de allmänna ekonomiska teorierna om handelns fördelar stämmer så kan man utgå ifrån att i stort sett alla skulle haft det sämre i autarki, och att kompensation därför blir överflödigt.

Autarki förefaller också svårt att motivera som jämförelsepunkt på moralisk grund. Verklighet autarki kräver omfattande politiska ingrepp i människors frihet och har starka effekter på människors välfärd. Det finns ingen anledning att se en sådan situation som en fördelningspolitisk neutral och naturlig utgångspunkt för att resonera om kompensation. En förespråkare för frihandel skulle kunna invända att total avsaknad av reglering av handel över artificiella nationsgränser är precis lika naturligt, om inte mer, för att resonera om vem som ska kompenseras och inte. De som ska kompenseras kanske är de som lider skada av *inskränkningar* av handeln, inte tvärtom?

En moraliskt definierad jämförelsepunkt förefaller vara vettigare än en mer eller mindre godtycklig historisk. Man kan t.ex. säga att ingen individ ska drabbas av handel och handelsliberalisering så till den grad att individen utan egen förskyllan hamnar under en viss moraliskt acceptabel levnadsstandard. En sådan moralisk jämförelsepunkt har fördelen att vara neutral mellan individer,

olikt en historisk jämförelsepunkt, och framstår inte som godtycklig eftersom den grundar sig i rättigheter. Den kan också besvara frågan *varför* förlorarna ska kompenseras – deras grundläggande mänskliga rättigheter hotas. Å andra sidan kan man säga att kompensationsidén i så fall förlorar sin distinkta karaktär. Den säger egentligen bara att vi inte bör medvetet genomföra förändringar av handelsvillkor som skadar människor så de faller under en viss välfärdsnivå utan kompensation och skydd. Men detta är snarare en form av minimalism, som diskuterades tidigare.

5. Diskussion

Vilken syn man har på rättvis handel beror till stor del på vilken syn man har på global rättvisa totalt sett. Om man är anhängare av ett mer krävande, globalistiskt perspektiv på rättvisa, likt Caney, Beitz eller Pogge, är det troligt att man ser helt instrumentellt på alla rättvisepprinciper för handel. Handeln ska tjäna ett rättvist syfte, t.ex. att bidra till att utjämna levnadsvillkor för alla människor, och vilken handelspolitik som är rättvis bör underordnas detta övergripande syfte. Anhängare av mer minimalistiska perspektiv, å andra sidan, anser att frivillighet och ömsesidig nytta gör rättvisefrågor i stort sett irrelevanta när det gäller internationell handel, så vida inte grundläggande rättigheter kränks. Individens eller statens rättighet att handla utifrån villkor de själva kan komma överens om har företräde.

Bägge dessa perspektiv kritiserar av teoretiker likt Aaron James och Darrell Moellendorf som utgår ifrån att handel genererar associativa skyldigheter. Framför allt på grund av handelns institutionaliserade och tvingande karaktär så blir det en relevant rättvisefråga om villkoren för handel är ”fair” och om fördelar och nackdelar som handel skapar fördelas på ett rättvist sätt. Världshandeln är en organiserad och juridiskt reglerad aktivitet, som styrs med tvångsliknande element och insatser. De flesta länder har väldigt små möjligheter att ställa sig utanför världshandeln eller WTO utan orimligt höga ekonomiska och sociala kostnader, och handel är inte harmlöst frivillig och ömsesidigt nyttig i den bemärkelsen. Detta borde generera vissa associativa skyldigheter gentemot varandra. Samtidigt anser man att världen bara delvis är ekonomiskt integrerad, och att globala rättvisepprinciper därför inte bör tillämpas på det ekonomiska systemet som helhet.

Idén om associativa skyldigheter som följer av handeln och dess organisering är i sin tur sårbar för kritik av globalistisk och minimalistisk karaktär. Bland annat kan man ifrågasätta om de principer som skapas av handel verkligen är rättvisepprinciper till att börja med, och fråga sig hur man ska hantera konflikter mellan dessa ”interna” principer och mer övergripande rättvisepprinciper som gäller alla, oavsett handelsrelationer. Att bara titta på handeln som en praktik som den är utformad idag och tillämpa rättvisepprinciper på de

för- och nackdelar som denna praktik genererar, som Aaron James föreslår, riskerar vara exkluderande för dem som idag är uteslutna från handeln. Dessutom riskerar krävande interna principer som starkt betonar omfördelning eller särskilda rättigheter för arbetare ha kontraproduktiva effekter ur ett mer globalt perspektiv som först och främst vill se mer inkluderande handel som är till jämlik nytta för alla, inte bara de som just nu råkar ha tillgång till arbetstillfällena i exportindustrin.

En slutsats man kan dra av detta är att associativa perspektiv, i den mån de kan anses relevanta, måste fogas in i en bredare rättviseteoretisk ram, i enlighet med den "tvåstegsraket" jag skisserade tidigare. Globala och minimalistiska perspektiv, t.ex. respekt för mänskliga rättigheter och assistansskyldigheter gentemot världens fattiga, utgör det första och prioriterade steget. Detta steg inkluderar skyldigheter att *öppna och främja* världshandeln på ett sätt som är till nytta för de sämst ställda. Det andra steget utgörs av eventuella associativa skyldigheter, t.ex. att etablera en "jämn spelplan" inom WTO, att motverka exploatering av fattiga arbetare eller att kompensera dem som lider skada av handelns liberalisering. Samtidigt kan inte dessa associativa rättigheter vara starkare än mer universella rättigheter och skyldigheter som trots allt måste underbygga alla resonemang om rättvis handel. Steg ett måste ha företräde framför steg två. Främjande av ekonomisk utveckling för fattiga länder och respekt för mänskliga rättigheter bör vara grundläggande, och eventuella associativa skyldigheter i steg två bör underordnas dessa övergripande målsättningar.

Bland teorier om associativa skyldigheter är de minst trovärdiga de som förutsätter att man kan urskilja och tillämpa distributiv rättvisa på handelns effekter, t.ex. genom att fördela det mervärde som handel skapar i förhållande till autarki. Sådana idéer faller på att effekterna av handel knappast går att urskilja från övrig ekonomisk utveckling i samhället. Mer trovärdiga är i så fall skyldigheter gentemot arbetare, vars arbets- och livsvillkor är direkt beroende av handel, t.ex. skyldighet att inte exploatera sårbara arbetare och skyldighet att kompensera dem som utan egen skuld drabbas negativt av handelsliberalisering. Sådana perspektiv lider dock av insider/outsider-problem vilka kan vara särskilt problematiska när sämre ställda outsiders har nytta av handel som påverkar bättre ställda insiders negativt.

Litteraturförteckning

- Abizadeh, Arash & Gilibert, Pablo, 2008. "Is there a genuine tension between cosmopolitan egalitarianism and special responsibilities?", *Philosophical Studies* 138 (3): 349-365.
- Andersen, L. & Babula R., 2008. "The Link Between Openness and Long-Run Economic Growth", *Journal of International Commerce and Economics*: 1-20.

- Arneson, Richard, 2013. "Exploitation and outcome", *Politics, Philosophy and Economics* 12 (4): 392–412.
- Beitz, C., 1999. *Political Theory and International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Broda, C., Greenfield, J. & Weinstein, D., 2006. "From groundnuts to globalization: a structural estimate of trade and growth", *NBER WP* 12512.
- Brown, Andrew G. & Stern, Robert M., 2007. "Concepts of Fairness in the International Trading System", *Pacific Economic Review*, Volume 12, Issue 3, August 2007: 293–318.
- Brown, Andrew G. & Stern, Robert M., 2012. "Fairness in the WTO Trading System", in Daunton M., Narlikar, A. & Stern, R. M. (eds.), *The Oxford Handbook on The World Trade Organization*. Oxford Handbooks Online.
- Caney, Simon, 2005. *Justice Beyond Borders: A Global Political Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Chilton, Andrew & Davis, Ryan W., 2012. "Equality, Procedural Justice, and the World Trade Organization", *Intercultural Human Rights Law Review*, Vol. 7: 277–327.
- Cohen, Gerald, 2008. *Rescuing Justice and Equality*. Harvard: Harvard University Press.
- Frankel, Jeffrey A. & Romer, David, 1999. "Does trade cause growth?", *American Economic Review* 89(3): 379–399.
- Freeman, Samuel, 2006. *Justice and the Social Contract. Essays on Rawlsian Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- James, Aaron, 2012. *Fairness in Practice: A Social Contract for a Global Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- James, Aaron, 2014. "A Theory of Fairness in Trade", *Moral Philosophy and Politics*, 1(2): 177–200.
- Kapstein, Ethan, 2008a. *Economic Justice in an Unfair World: Toward a Level Playing Field*. Princeton: Princeton University Press.
- Kapstein, Ethan, 2008b. "Fairness Considerations in World Politics: Lessons from International Trade Negotiations", *Political Science Quarterly*, Volume 123, Issue 2, 229–245.
- Mayer, Robert, 2007. "What's Wrong with Exploitation?", *Journal of Applied Philosophy* 24 (2): 137–150.
- Meckled-Garcia, Saladin, 2013. "The Practice-Dependence Red Herring and Better Reasons for Restricting the Scope of Justice", *Raisons Politiques*, 51: 97–120.
- Miller, David, 2016. "Fair Trade: What Does It Mean and Why Does It Matter?", *Journal of Moral Philosophy*, 1–21.
- Narlikar, Amrita, 2006. "Fairness in International Trade Negotiations: Developing Countries in the GATT and WTO", *The World Economy*, Vol. 29, No 8: 1005–1029.
- Pogge, Thomas, 1989. *Realizing Rawls*. Ithaca: Cornell University Press.
- Pogge, Thomas, 2002. *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*. Cambridge: Polity Press.
- Pogge, Thomas, 2007. "Severe Poverty as a Human Rights Violation", in Thomas Pogge (ed.), *Freedom from Poverty as a Human Right: Who owes what to the very poor?* New York: Oxford University Press: 11–54.
- Rawls, John, 1999. *A Theory of Justice. Revised edition*. Cambridge: Harvard University Press.

- Reidy, David A., 2007. "On Global Economic Justice: In Defense of Rawls", *Journal of Ethics*, Volume 11, No 2: 193-236.
- Risse, Mathias, 2012. *On Global Justice*. Princeton: Princeton University Press.
- Risse, Mathias & Wollner, Gabriel, 2014. "Three Images of Trade: On the Place of Trade in a Theory of Global Justice", *Moral Philosophy and Politics*, 1(2): 201-225.
- Rodriguez Francisco & Rodrik Dani, 2001. "Trade policy and economic growth: a skeptic's guide to the cross-national evidence", *NBER Macroeconomics Annual 2000*, Volume 15: 261-338.
- Rodriguez, Francisco, 2007. Openness and Growth: What Have We Learned? *DESA Working Paper No 51*.
- Rodrik, D., Subramanian, A. & Trebbi, F., 2004. "Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development", *Journal of Economic Growth*, Vol. 9, Issue 2: 131-165.
- Rodrik, Dani, 2007. *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*. Princeton: Princeton University Press.
- Sangiovanni, Andrea, 2007. "Global Justice, Reciprocity, and the State", *Philosophy and Public Affairs* 35(1): 3-39.
- Scheffler, Samuel, 1997. "Relationships and Responsibilities", *Philosophy and Public Affairs*, 26: 189-209.
- Stiglitz, Joseph E. & Charlton, Andrew, 2006. *Fair Trade for All: How Trade Can Promote Development*. Oxford: Oxford University Press.
- Tan, Kok-Chor, 2004. *Justice without Borders: Cosmopolitanism, Nationalism, and Patriotism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Téson, Fernando, 2012. "Why Free Trade is Required by Justice", *Social Philosophy and Policy*, Volume 29, Issue 01: 126-153.
- Valdman, Michael, 2009. "A Theory of Wrongful Exploitation", *Philosophers Imprint*, Vol. 9, No 6: 1-14.
- Valentini, Laura, 2011. "Global Justice and Practice-Dependence: Conventionalism, Institutionalism, Functionalism", *Journal of Political Philosophy* 19 (4): 399-418.
- Wade, Robert, 2004. "Is globalization reducing poverty and inequality?", *World Development* 32 (4): 567-589.
- Watkins, Kevin & Fowler, Penny, 2004: *Rigged Rules and Double Standards: Trade, Globalisation, and the Fight Against Poverty*. Oxfam Campaign Reports.
- Wertheimer, Alan, 1996. *Exploitation*. Princeton: Princeton University Press.
- White, Steven, 2003. *The Civic Minimum. On the Rights and Obligations of Economic Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.